

A történelem a múlt életének a megértése

Beszélgetés Vermes Gáborral

Vermes Gábor Budapesten született 1933-ban, gimnáziumi tanulmányait a Berzsényi, majd a Trefort utcai mintagimnáziumban végezte. 1952-1956 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem geológus szakán tanult. 1956 novemberében elhagyta az országot. 1957 februárjától geológusként dolgozott az Egyesült Államokban. 1958 szeptemberétől a Stanford Universityn történelmet hallgatott; 1961-ben Master Degree-t szerzett; 1962-ben letette doktori vizsgáját; 1966-ra fejezte be doktori disszertációját, melynek témája Tisza István politikai pályafutása volt. 1972 óta a Rutgers University tanára. 1985-ben jelent meg *István Tisza. The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist* című könyve, mely *Tisza István* címmel 1994-ben jelent meg magyar nyelven a Századvég Kiadó gondozásában.

Történészé válni a legtöbb kutató számára egy fiatal korban elindult folyamat, amelynek a logikája mintegy viszi magával az illetőt, ennek a folyamatnak az első eleme az, hogy az ember az egyetemre bekerül és történelmet tanul. Az Ön esetében ez sokkal kevésbé magától értetődő választás volt Amerikában. Milyen tényezők vezették érdeklődését a történelem felé?

Mindig is a történelem érdekelt, s mióta az eszemet tudom, történész akartam lenni. A Rákosi-korszakban azonban nem volt kedvem a történelemhez, ezért orientálódtam a természettudományok felé, ahol – talán a genetikát kivéve – véges határai voltak annak, hogy mennyi ideológiát és politikát lehetett ezekbe a tudományokba belesajtolni. Ez a fajta orientálódás akkor egész általános jelenség volt, sok eredetileg humán érdeklődésű barátom választotta ugyanezt az utat. A geológia mellett az szólt, hogy itt volt a legkevesebb matematika, és persze kalandosnak is hangzott. Azután be is beszéltem magamnak, hogy én azt akarom csinálni, hiszen az ember nem akarja mint mártír leélni az életét. Éppen 1956. október 22-én kaptam kézhez a diplomámat, novemberben jutottam el Ausztriába mint menekült, majd pár hónapos tábori lét után 1957 februárjában kerültem ki Amerikába. Ott nem mindjárt, de másfél év után rájöttem, hogy ha tényleg azt akarom csinálni, amit szeretek, akkor pályát kell változtatnom. Óriási szerencsével kaptam egy ösztöndíjat, és felvettek a Stanford Universityre. Kezdetben nagyon keményen kellett dolgozni, az első évre például kaptam 1500 dollár ösztöndíjat, amiből 1000 dollárt mindjárt ki is kellett fizetnem a tandíjra, akkor egyszerre mindig 3-4 állásom is volt. Azután sikerült magasabb ösztöndíjat kapnom, illetve egy úgynevezett „teaching assistant” posztot, ami annyit jelent, hogy egy tanár mellett kell segítezni, dolgozatokat javítani, sőt még osztályozni is. Volt olyan osztály például, ahol én magam is felvettem azt a tárgyat, közben pedig osztályoztam a társaim dolgozatait – furcsa rendszer ez. Egyszer például egy

szemeszter elején egy kínai professzorhoz osztottak be. Ő megkérdezte tőlem, érték-e valamit a kínai történelemhez, én mondtam, hogy egyáltalán nem. Hát, akkor lehetetlen, hogy segítkezzen nekem – válaszolta. Én meg megrémültem, hogy elvesztem ezt a pénzt, ő ezt látta rajtam, s mondta, ha osztályozásra nem is tud felhasználni engem, de majd a könyvtárba elküld utána nézni ennek-annak. Így azután megtarthattam ezt a helyet, sőt nagyon jó viszonyba is kerültünk, mivel személyes kapcsolataimon keresztül sikerült egy biciklit szereznem neki, amire nagyon vágyott.

Az egyetemen kitűnő professzori gárda volt, a mentorom egy szerb származású amerikai volt: Wayne Vucinich, aki egyesítette magában a kitűnő történészi kvalitásokat az életművészettel. Mindenekelőtt mindenkinek meg kellett jelennie a partyain, s ha már megszerette egy diákját, akkor annak őt nem professzornak, hanem „uncle”-nak, azaz nagybácsinak kellett szólítania. Tényleg úgy kezelte kedvenc graduate diákjait, mint saját családtagjait. Szakterülete a balkáni történelem volt, ő maga is Hercegovinából származott, bár már Amerikában született, de rokonokhoz visszakerült oda, s csak később telepedett le újra Amerikában. Nagy szerb patrióta volt, de egyben a délszláv egység híve is, akinek, tudom, nagyon fájnak a jelenlegi szörnyűségek. Vucinich-en kívül az egyetemen tanított még Gordon Craig (modern német történelem), Gordon Wright (modern francia történelem), Thomas Bailey (USA diplomácia történet).

Én persze az itteni mentalitással kezdtem el a tanulmányaimat, és azt hittem, hogy ott is szépen el kell kezdeni az elejétől, az ókortól kezdve. Így először görög történelmet, majd középkort hallgattam, míg valaki fel nem világosított, hogy ott az ilyen alapos sorrendre nincs szükség. Enélkül talán még mindig ott lennék, a tizenhetedik századig azért már biztosan eljutottam volna. Azután főleg modern történelmet tanultam, a fő hangsúlyt Kelet-Európa, a Balkán és Magyarország története adta.

Akik már történeti tanulmányokkal a hátuk mögött hagyják el Magyarországot, talán érthető, hogy kinn is magyar történeti témáknál maradnak. Mi indokolta az Ön esetében ezt a döntést?

Az amerikai egyetemi élet az ötvenes évek vége előtt aránylag szűk körű volt, elsősorban elitképzés folyt, legalábbis a bölcsészkarokon. Azután azonban megkezdődött egy robbanásszerűen gyors fejlődés, ebben pedig a hidegháború nagy szerepet játszott. Amikor a szovjetek fellőtték az első szputnyikot 1958-ban, az az amerikaiakat rettenetesen megrázta, úgy érezték, hogy elvesztik a hidegháborút az oroszokkal szemben a tudományban. Ezután szinte egyik napról a másikra óriási pénzeket pumpáltak bele az egyetemekbe. Ez egybeesett egy nagyon nagy létszámú generáció, a háború utáni „baby boom” időszakában születettek jelentkezésével az egyetemeken. Az 1960-as években az egyetemek fantasztikus méretekben növekedtek. Ennek következtében az egyetemi oktatóként, kutatóként elhelyezkedés esélyei is rendkívül kedvezőek voltak, mindenféle specializációban is lehetőség kínálkozott erre. Az, ha valaki magyar történelemmel akart foglalkozni, nem jelentett hátrányt, mert ha valaki más, mondjuk, indonéz történelmet akart tanítani, arra is volt igény. Kezdő tanár koromban például jöttek hozzám kiadók, és könyörögtek, hogy írjak könyvet Közép- vagy Kelet-Európáról, a

fellendülés ugyanis a könyvkiadást is érintette, s nem volt elég ember, aki könyvet írjon, de hát persze egyáltalán nem voltam még felkészülve ilyen feladatra. Ebben a légkörben teljesen magától értetődő volt, hogy magyar történelem lesz a témám, mi lenne más. Az egyébként nemcsak a kinn lévő magyar származású történészeket jellemzi, hogy fő kutatási területként saját nemzeti történelmüket választják, igaz ez a többi kelet-európai nemzet Amerikában élő tudósaira is. Az én személyes választásomat illetően most már azt hiszem – noha ez akkor nem volt bennem tudatos –, tudat alatt az is szerepet játszott a döntésben, hogy folytonossá tegyem és megszilárdítsam az érzelmi kötődésemet Magyarország felé.

Várdy Béla 1973-ban azt írta Magyarságtudomány az észak-amerikai egyetemeken és főiskolákon című írásában, hogy a Habsburg-kutatás központja az 1960-as években Észak-Amerika lett, mivel a térség egyetlen nemzeti történetírása sem volt képes felülemelkedni nemzeti provincializmusán, s ezért nem volt képes a Monarchia valódi ösztörténetét megírni. Mi a helyzet ma ebben a vonatkozásban: hogyan húzható meg a térség nemzeti történetírásainak mérlege; hogyan állnak Amerikában a Monarchia-, illetve a hungarológiai kutatások?

Valóban igaz az, hogy az 1960-as években Amerika lett a Habsburg-kutatások központja, és az indoklással is egyetértek. Ma már, azt hiszem, elmondhatjuk, hogy Közép-, Kelet-Európa térségében a nemzeti történetírásokon belül a tényleg jó történészek már felül tudnak emelkedni a szűk nemzeti nézőpontra, és európai szinten állnak. Amerikában a baj most már az, hogy a térség tudósai szinte kivétel nélkül emigránsok, mint jómagam. Ez ugyan eddig is így volt, de ez az emigráns generáció kezd kiüregedni. Súlyosbítja ezt az a tényező, hogy az előbb már említett nagy egyetemi fellendülés a hatvanas évek végén megrekedt, így azután ma, mondjuk, politológiából és közgazdaságtanból még el lehet helyezkedni, ha valaki Kelet-Európa specialista, de az egyetemi recesszió a történészeknél cseh, magyar stb. specializációval már nemigen teszi lehetővé az egyetemi állásszerzést. Ezért nincs utánpótlás, illetve csak nagyon csekély. Persze azért mindig van egy-két bátor amerikai is, aki beleveti magát a térség kutatásába. Amerikában azonban, mint egy mindentől távol eső kontinensen, az érdeklődés meglehetősen hullámzó, de ha Európa felé irányul, az akkor is inkább Nyugat-Európát jelenti számukra, amellyel tradicionálisan kapcsolatban álltak, illetve jelentős számukra Ázsia is, ahol megint csak számottevő amerikai érdekek jelen. Kelet-Európa kiesik az érdeklődés fő látóteréből, ezért is lehet ennek a területnek a kutatása elsősorban emigráns történészek területe. Nem hiszem, hogy a hungarológia ki fog halni Amerikában, de nem valószínű, hogy az 1960-as évek aranykora ebben a tekintetben valaha is vissza fog térni.

Annak, hogy én kinn foglalkozom magyar történelemmel, vannak előnyei és hátrányai is. Az előnye az, hogy mintegy laboratóriumi körülmények között, „tisztán”, külső befolyások és benyomások nélkül tudok gondolkodni az adott történeti problémákról; az óriási hátrány viszont az, hogy témámat, problémáimat nincs kivel átbeszélni. A Tisza-könyvnek az első változata például már a hetvenes évek vége felé elkészült, ki is nyomtatták volna, kinti amerikai kollégáimnak tetszett is, én azonban eljöttem Magyarországra,

megmutattam a kéziratot egy barátomnak, aki nagyon udvariasan, de megmondta, hogy nem jó, és ezek után még jónéhány év eltelt a könyv átdolgozott kiadásának megjelenéséig.

Milyen tényezők fordították figyelmét Tisza István pályájának vizsgálata felé?

Tiszával tényleg hosszú ideig mintegy együtt éltem. Erről hadd mondjak el egy személyes történetet. Amikor a hetvenes évek végén a könyv első változatát írtam, élet-halál kérdése volt, hogy elkészüljek vele, mivel attól függött a véglegesítem az egyetemen. Kora reggeltől késő estig ezen dolgoztam, már annál a fejezetnél tartottam, amelynek a végén megölik őt. Jött haza a feleségem a munkából és azt kérdezte: Meghalt már? Nem, nem még nem halt meg. Még néhány dolgot meg kell néznem – válaszoltam. És ez így ment napról-napra. Egyszer csak rádöbbsentem, hogy olyan sokáig éltem már vele együtt, hogy húztam-halasztottam a dolgot, mert megölni nem voltam képes. Persze egy bizonyos idő után, ha szomorúan is, de elkövettem a „bűntényt”.

A témaválasztás története a következő: 1960 nyarán az egyetemen kaptam egy állást egy nagyon furcsa kutatási program keretén belül. Ottani politológusok kitalálták az ún. „conflict project” programot, amelyet milliókkal finanszírozott az amerikai haditengerészet. Ennek lényege az volt, hogy sok embert bíztak meg azzal, tanulmányozzuk át a nagy háborúkat megelőző hónapok diplomáciai és más jellegű iratanyagát. Ugyanis, szólt az elképzelés, ha megrajzolják a harag és a frusztráció görbéjét, és a kettő metszi egymást, akkor megkapjuk a háború kitörésének időpontját. Ha például olvasom a Pravdát, és megrajzolom a görbékét, meg tudom majd jósolni a harmadik világháború kitörésének időpontját. Ez persze nagy butaság, ezt már akkor is tudtam, pedig még nem voltam egy kitanult történész. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása után például néhány napig dühösek voltak az emberek, de nem sokkal utána a legtöbb kortárs számára feledésbe merült a merénylet. Arról nem is beszélve, hogy a diplomaták egyébként sem azt írják, amit tényleg gondolnak. A pénzre azonban szükségem volt, így engem beosztottak az 1914-es csoportba, ott kellett üldögelnem, olvasnom a diplomáciai iratokat és kiszedni belőlük a haragra és a frusztrációra utaló szavakat. Ezekben persze nagyon sokszor fordult elő Tisza neve, ez adta az ötletet, hogy Tiszát válasszam disszertációm témájául.

Egyébként meg vagyok arról győződve, hogy egy történésznek a szakmájához nem elég, hogy megtanulja, amit kell – az is fontos, de nem elegendő. A történelem valahogyan a múlt életének a megértése, s ahogy az ember öregszik és tapasztaltabbá válik, talán úgy élesedik a meglátása is. Például az én esetemben össze nem lehet hasonlítani a disszertációt és a későbbi Tisza könyvemet, mintha nem is ugyanaz az ember írta volna. Pedig a professzorom mondta, hogy most ezt gyorsan ki kell adni könyv formájában, bennem azonban valami nagyon tiltakozott, és mennyire igazam volt, mert nem évek, hanem évtizedek kellettek ahhoz, hogy kiforranak bennem a gondolatok. Sajnos az amerikai egyetemeken a hatvanas években átvették az ipari rendszert: termelni kell; egy kissé mechanisztikusan gondolkodnak, és így azután gyártódnak a könyvek mintegy futószalagon, s nem gondolnak arra, hogy egy igazán jó történelmi munkához nagyon sok keresgélés, vakvá-

gány és élettapasztalat is kell. Ami persze nem jelenti azt, hogy fiatalon egyáltalán nem lehet jó történelmi munkát írni, de használ, ha az ember egy kicsit ül rajta, vár és gondolkodik. Amikor a már fent említett pesti barátom mondta, hogy szerinte nem jó az első változat, a könyv teljes átírása mellett döntöttem, ami igen nehéz döntés volt.

Pályájának eddigi szakaszát a dualizmus kutatásának szentelte. Írásait olvasva az a benyomásom, hogy a Monarchia politikusainak lehetséges mozgásterét illetően mintha változott volna véleménye az elmúlt két évtizedben. 1971-ben még azt írta, a birodalmat föderalizálni kellett volna, a Tiszakönyvben pedig már azt fejtegeti, épp a dualizmus története és történelmi megsemmisülése mutatja, hogy a birodalmat nem lehetett föderalista alapon működtetni, hiszen a dualizmus maga is két állam közötti föderalisztikus elveken nyugodott. Milyen motívumok formálták véleményét e két évtizedben?

Ez is annak illusztrációja lehet, hogy az ember fejlődik és a meglátásai mélyülnek. Az 1970-es évek elején még hittem abban, hogy az emberi ráció győzni tud az emberi butaság felett. Ez persze megtörténhet, de később arra jöttem rá, hogy ha egy nemzetben mélyen gyökerező félelmek és aggályok vannak, akkor azt egyedül okos szóval, propagandával, rábeszéléssel nem lehet legyőzni. Minél többet tudok a magyar történelemről, annál inkább úgy érzem, a félelem: kis nemzetként, egyedül elveszünk a szláv és német tengerben, nagyon mélyen gyökerezett félelem volt. A fenyegetettség tudat nem speciálisan magyar, de még csak nem is pusztán kelet-európai jelenség, minden kis népnél megtalálhatjuk, amely valamely nagyhatalom árnyékában él, vagy úgy érzi, hogy körül van véve ellenségekkel. A föderalizmus elméletben ezt a félelmet semlegesítette volna, de csak elméletben, hiszen valójában az emberek a magyar esetben például a föderációban azt látták volna, hogy egy olyan képződmény jön létre, amelyben szláv és német túlsúly van, s ez egész egyszerűen elfogadhatatlan lett volna számukra. Tehát teljesen elméleti gondolkodásra vallt azt mondani, hogy de jó lett volna, ha... Ezért nem szerettem én az olyan fogalmak használatát, mint például eltorzult alkat stb. – az ember nem ítélheti meg visszafelé a történelmet; nem lehet azt mondani: az emberek miért nem gondolkodtak 1867-ben racionálisabban, s miért nem látták, hogy a Monarchia össze fog omolni. Hát nem látták. Az emberek egy korszakban sem csak a saját eszüik és anyagi érdekeik szerint cselekednek. Ha valamely megoldás a félelmet lecsillapítja, akkor azt a megoldást fogják választani – a kiegyezés is ebben az értelemben valamiféle biztonságérzetet adott, de csak addig, míg fennmaradt a dualista viszony. A következmények ismeretében visszamenőleg nem lehet számonkérni döntéseket egy adott kor embereitől, hiszen ezek a döntések nem csak hideg, hosszú távra tekintő érdekkalkuláción, hanem tömeglélektani motivációkon is alapszanak. Ebben a kontextusban a politikai vezető személyiségnek nagyon is korlátozott a mozgástere. Vegyük például a dualizmus történetét. Óriási handabandázás folyt a kormány és az ellenzék között. Mi történik, amikor az ellenzék kerül uralomra 1906-ban? Semmi. Nem vagyok elvben determinista, hiszen egy erős vezető személyiség jelentős befolyást gyakorolhat korára, és mindig meg kell vizsgálni, hogy egy adott esetben létezhetek-e reális alternatívák, de bizonyos meghatározott térben és időben igenis érvényesül valamiféle determinizmus.

Ebben az erőterben Tisza Istvánt kiemelte kortársai közül mindenekelőtt az egyénisége, és az, hogy nagyon jól képviseli azt az ellentmondást, ami a korban még nagyon sokakban fellelhető: egyrészt határozottan a modernizáció, az iparosodás és városiasodás híve lesz, de ugyanakkor úgy képzelte, hogy ez együtt létezhet a régi hierarchikus, premodern társadalommal. Egy darabig még sikeres is volt ez a fából vaskarika program – egyszerre liberális és konzervatív, progresszív és reakciós, ez a program omlott azután össze 1918-ban. Másrészt személyiségében megtalálhatjuk a réalpolitikust, aki józanul mérte fel a veszélyeket, sohasem hitte, hogy Magyarország túl van már a veszélyponton, ezért ellenezte a magyar birodalom gondolatát, s ezért akarta a közös hadsereg ügyét is támogatni. Ugyanakkor a társadalmi és nemzetiségi konfliktusoktól mentes nemzeti egység illúziójára építő, utopisztikus elemekkel is vegyített szemléletmód jellemezte. Életpályájának tragédiája nem valamiféle erkölcsi fogyatékosságból következik, hanem abból, hogy egy bizonyos kritikus ponton az ország külső és a társadalom belső realitásai valósággal lehengerelték azt az általa képviselt értékítéletet, melynek nem erkölcsi tartalma, hanem valóságérzete hiányos és felemás. Tisza Arisztotelész *Poétikájának* értelmében tragikus hős: szerencsétlenségét nem bűn, hanem az értékítélet hiányossága okozta.

Ugyanakkor a 48-asok politikája, Károlyi Mihályt is beleértve, teljesen elhibázott, irreális volt: félre akarták söpörni az osztrákokat, már amennyire lehetett, de ugyanakkor megőrizni kívánták Nagymagyarországot, ami egyidejű programként teljesen irreális volt. Nem vették észre, hogy az osztrákmagyar közösségben valamit a magyaroknak is kell adni ahhoz, hogy az osztrákok is vállalják ezt a szövetséget. Nagymagyarországot a progresszió, Jásziék sem akarták feladni, a föderációs elképzelések is csak 1918-ban jelentkeztek, de azok szintén illuzórikusak voltak, mivel nem vették figyelembe egyrészt a magyarok már említett félelmeit, másrészt pedig a nem-magyarok igényeit. A könyvemben is említettem azt a példát, hogy Benedek Marcell, aki nagyon is a progresszió fiataljaihoz tartozott, emlékirataiban leírja, hogy a háború alatt kezébe került egy térkép a megcsonkított Magyarország tervével, és zokogásban tört ki. Nem volt senki, aki ne Nagymagyarország kereteiben gondolkozott volna. Azt viszont csak osztrák garanciával, erős kormányhatalom, valamint a liberális parlamentarizmus vegyülékével lehetett fenntartani.

Mi az oka annak, hogy míg a dualizmus korában szinte mindenki a korszak politikusai közül liberálisnak tekinti magát, és ez a korszak a liberális eszmekör virágzását hozza magával, a csak néhány évvel azelőtt is magabiztosnak, életerőtől duzzadónak tűnő liberalizmus oly hirtelen teljesen összeomlik az első világháború végén és egy jó időre szinte teljesen eltűnik a magyar politikai életből?

Hogy a dualizmus idején miért volt majdnem mindenki liberális, abban nagy szerepet játszott a nemzeti történelem folytonosságának gondolata, 1848, a reformkor misztikuma, a magyar nemzet önmagáról mint szabadságszerető, szabadságáért harcoló nemzetről kialakított képe. A vezető réteg ezt részben maga is őszintén átéltte, részben meg is lovagolta. Az igazság azonban az, hogy sok tekintetben ez a liberalizmus sterillé vált, így a vitalitás már nemigen jellemezte, mivel éppen a már említett félelem gátolta a társadalmi refor-

mokat, hiszen a választójog kiterjesztése nemcsak a magyar, de a szerb, román, szlovák, stb. paraszt számára is politikai jogokat adott volna. A liberalizmus tehát a dualizmus utolsó időszakára már nem volt képes újat alkotni, csak ült a megszerzett alkotmányos eredményeken, amelyek persze nem voltak megvetendőek. Hiszen Tiszára is mondták sokan, hogy ő micsoda erőszakos geszti földesúr volt, de azért őt lehetett gúnyolni a vicclapokban, le lehetett pocskondiázni a parlamentben, és semmi sem történt. A háború után viszont – érdemtelenül – a liberalizmus nyakába varrták a veszített háborút, Trianont, és főleg azt, hogy nem újíttotta meg a magyar társadalmat. De ez utóbbi, bár igaz, bizonyos értelemben ismét csak történelmietlen kritika, mert ha azt a bizonyos félelmet is tekintetbe vesszük, ami még a melldőngetőknél is megvolt, ha egy kicsit a felszín alá nézünk, nem volt nagy a mozgástér. Mégis annak ellenére, hogy diszkreditálódott a liberális eszme, a hagyományok megmaradtak, hiszen egészen 1944 márciusáig létezett magyar parlament, ahol még a szociáldemokraták is helyet kaptak, s a liberális tradíciók továbbélését a közelmúlt politikai, társadalmi változásaiban és a jelen eseményeiben is nyomon követhetjük.

Új kutatási programja a reformkor időszakát érinti, melyek az Önt most leginkább érdeklő történeti problémák?

Azért döntöttem a kutatási időszak változtatása mellett, mert úgy gondoltam, amit én akartam, azt már megírtam a dualizmusról. A dualizmus időszakát jellemző liberális–konzervatív konszenzus gyökerei amúgy is a reformkorig nyúlnak vissza, a Kossuth-féle liberalizmusnak is voltak bizonyos konzervatív vonásai, például a megye dicsőítése és a nemzetiségi kérdés intranzigens kezelése. Emellett én a reformkort mindig is szerettem, emberi gazdasága és változatossága vonzott engem. Még egyetemista koromban egy nyáron elolvastam Horváth Mihály *Huszonöt év Magyarországi történetéből* című háromkötetes munkáját a reformkorról, rajta keresztül nem volt nehéz bekerülni a korszak bűvkörébe. Nem akarok most újra életrajzot írni, más jellegű problémák izgatnak. Az 1830-as évek kezdetétől 1848-ig az ország gazdasági, társadalmi állapota nem sokat változott, a reformok ezt csak a felszínen érintették. Amiben viszont hihetetlen változás következett be, az a gondolkodás volt: ha elolvassuk egy újságot 1830-ból és azután egyet 1847-ből, a kifinomultságban, az érdeklődésben teljesen elütnek egymástól. Ennek okai kézenfekvőek: utazások, külső hatások befogadása – ami engem érdekel, az az, hogy hogyan dolgozták fel a korszak emberei ezeket a rájuk zúduló külföldi hatásokat. Ez a probléma a magyar helyzeten túl bizonyos értelemben általános érvényű is: hogyan alakul ki a premodern mentalitásból a modern szemléletmód. Lényegében tehát egy mentalitástörténeti munkát akarok írni. A Tisza-életrajz egy klasszikus értelemben vett politikatörténeti munka, ez az új program más jellegű forrásokat, elsősorban sokkal több sajtóanyagot igényel. A feldolgozás is némileg más, hiszen ez a téma, valaki hogyan fogad be új eszméket, hogyan dolgoz fel új benyomásokat, sokkal több kutatói intuíciót fog igényelni, ez a feladat mindenképpen a pályám legnagyobb próbatétele lesz.

A szakirodalomban ezen a területen megemlíthetem a francia Lucien Febvre-t, Jacques Le Goffot és az amerikai Robert Darntont. A magyar tör-

ténetírásban említhetem Kosáry Domokosnak a *Kossuth a reformkorban* című munkáját vagy Lackó Mihály könyvét a Kossuth és Széchenyi között folyó vitáról, amely sok pszichológiai elemet érint. A társadalomtörténet területén persze nagyon sok szakmunka megjelent a premodern társadalomból a modernbe való átmenet kérdéseit kutatva. Az amerikai Peter Stearns könyvei például olyan kérdésekkel foglalkoznak, hogy hogyan alakul ki a premodern munkásosztályból egy modern munkásosztály vagy premodern középosztályból egy modern burzsoázia. De engem a társadalomtörténeti vonatkozások kevésbé érdekelnek, inkább a tömeglélektan. Az persze igaz, hogy a sajtóra koncentráció azt is jelenti, hogy némileg beszűkítem társadalmi szempontból a kutatás tárgyát, de például használok majd kalendáriumokat is, amelyek azért a korabeli újságoknál jóval szélesebb rétegekhez is eljutottak. A központban a nemesség áll majd, de egyáltalán nem csak a későbbi forradalom csillagai, legalább ennyire érdekelnek engem a konzervatívok is. Az újságok levelezési rovataiból nagyon sok mindent meg lehet tudni a politikai vezető szerepet nem betöltők, az átlagpolgár véleményéről is.

Két évvel ezelőtt kaptam egy Fullbright ösztöndíjat, akkor kezdtem a kutatást, ez most már a harmadik nyaram, amit Magyarországon tölthetek kutatásaimmal. Az anyaggyűjtést persze még évtizedekig lehetne folytatni, de nekem már csak egy nyár áll rendelkezésemre. Azután a vágyálom az, hogy egy év szabadságot kapjak az egyetemen, s akkor talán 1996-ban be tudnám fejezni a tervezett monográfiát.

A John Lukács könyvéről írt, a Buksz 1992-es évfolyamában megjelent cikke mutatja, hogy az Amerikában különösen erősen jelentkező posztmodern történetírói áramlattal szemben tudatosan a narrációra épülő, hagyományos történetírói iskolát képviseli. A posztmodern történetírás mennyire erős Amerikában, létrehozott-e számottevő műveket, melyek erőnei és hátrányai; ezzel szemben melyek a hagyományos történetírás előnyei?

Magával a kérdésfeltevéssel némileg vitába szállnék. A posztmodern egy nagyon divatos szó, de mit is jelent a történelemben? A történetírás nem statikus, hanem állandóan változik, fejlődik, és ezek a változások mintha felgyorsultak volna az utóbbi időben. Ez azonban csak tempóbeli különbség, hiszen a történetfilozófia, történetírás dinamikája nyomon követhető az elmúlt két-háromszáz évben is. Radikális változásról csak akkor beszélhetnénk, ha mellőznénk azt, ami minden történetírás alfája és omegája: az evidenciának nem vak, de megfontolt és körültekintő tiszteletét. Lehet, hogy tautológiának fog tetszeni, de szerintem képtelenség a múltról a múlt ismerete nélkül írni vagy beszélni. Aki ezt teszi, az nem posztmodern, hanem egy rossz történész, vagy esetleg még az sem, hiszen rendszerint csak annyit hámaz ki a múltból, amennyi az előítéleteit alátámasztja, vagy pedig túlzott kételyt támaszt minden, a múltban leírt szót illetően. Ha abból indulunk ki, hogy a történelemben nincsenek megbízható források, nincsenek evidenciák, akkor szerintem az szent nihilista álláspont, melynek alapján persze nagyon könnyű elbánni a történelemmel, de ezt gyakorló történész nem fogadhatja el, és még csak történelmi távlatban gondolkodó filozófus vagy szociológus sem. Az evidenciák létének elismerésénél húzom meg saját magam számára a határvonalat: aki ezt feladja, az az én szememben már nem történész. Az

evidencia gyűjtésével természetesen a történész sohasem törekedhet teljességre, valószínűleg ön maga előítéletein sem tud teljesen úrrá lenni, sőt saját korának szemlélete is befolyásolja. Így a kép, amelyet a múltról alkot, nem az, aminek Ranke naivan hitte – a múlt reprodukciója –, hanem annak csak megközelítése. Én például ezen a nyáron mást sem csinálok, mint olvasom az 1840-es évek újságjait. Süket és vak lennék, ha érdeklődésem és rokonszenvem keresztül nem alakulna ki valami fogalmam arról, hogy milyenek voltak, mi jellemezte az embereket a reformkorban. Az evidenciának ez az alapos tanulmányozása, az anyaggyűjtés csak az alap. S hogy én mindezt milyen szemszögből fogom tálni, az már teljesen tőlem függ majd. Nem egy hagyományos narrációra épülő történetírói iskola képviselőjében, hanem olyan módon, ami a gyűjtött anyag természete és az én jelenlegi érdeklődésem összehangolásából fog megszületni. Nagyon érdekel például a történelem és a pszichológia közötti kapcsolat, ez valószínűleg még erőteljesebben fog tükröződni a reformkorról megírandó könyvemben, mint a Tisza-életrajzban. A kérdés tehát számomra nem az, hogy hagyományos vagy posztmodern történész vagyok-e, hanem hogy meg tudok-e majd felelni a magammal szemben támasztott követelményeknek.

Teljesen függetlenül az olyan most divatos fogalmaktól, mint posztmodern, azt jó és hasznos folyamatnak tartom, hogy a történetírás mindig fejlődik, mindig új szempontok jelentkeznek. Teljesen jogos jelenségnek tartom például most azt, hogy a női szempontot vetik fel a feminista irányzat hívei, hiszen tényleg igaz, hogy a múltban hosszú ideig ezt a szempontot sommásan mellőzték a történészek. Néhány kollégám, Norma Basch és Ian Lewis például igen érdekes kutatási témán dolgozik, egyikőjük az anyaság történetét, másikuk a nőknek a rabszolgaság intézményén belüli szerepét kutatja. Természetesen a szélsőséges interpretációkkal, melyek a történelmet kizárólag feminista nézőpontból akarják látni, nem értek egyet, de nem kétséges, hogy ennek a szempontnak a beiktatása árnyaltabbá teheti a múltról alkotott képünket. Én magam például most az újságok áttanulmányozásakor külön figyelek a nők szerepére. A reformkort nagyon izgatta ez a probléma, számtalan adat bizonyítja ezt. Néhány évvel ezelőtt még egészen biztosan én sem figyeltem volna erre külön, de ez persze nemcsak az én számlámra írható. Tisza például soha nem említi a feleségét, szinte úgy kellett kitalálnom, hogy egyáltalán létezett. Viszont a háttérbe szorítva, a színpalak mögött nagy szerepet játszottak a nők, noha a történetírás hagyományosan elhanyagolta őket. A történetírás dinamikus fejlődésének egyik kulcsa éppen az, hogy a történész belássa, mi az a hagyomány, ami elvetendő, és mi az, amit megőrizni érdemes.

Köszönöm a beszélgetést.

Szeged, 1993. július 16.

Az interjút készítette: **Deák Ágnes**